

Karet Eesmäe

Tartu ülikooli eesti keele magister

Kergitades mitmuslike viitevahendite loori

Mitmuslikud asesõnad viitevahenditena on nii keeleteadlaste kui ka keeleuurijate jaoks justkui loori all peidus olnud. Nende sisu kumab küll läbi, sest üldiselt kasutame neid ju keeles iga päev vägagi edukalt, kuid nad võivad ka hulganisti segadust tekitada. Selle põhjus on infos, mida mitmuslikud viitevahendid kätkevad ja mille hulga üle me tavaliselt juurdlema ei kipu. Samuti pole asesõnad *nad*, *nemad* ja *need* seni olnud keeleteadlaste huvi keskmes. Selles artiklis püüangi avada nende asesõnade tausta.

Sissejuhatuseks

Viitamine on keeleteaduses defineeritud kui „keeleüksuse vastavusse viimine mingi reaalse või diskursusemaailma referendiga. Referendiks võib olla **mis tahes** olend, ese, sündmus, omadus või tekst, mida kõneleja käsitab viitamisaktis tervikuna“ (Pajusalu 2017: 566; minu rõhutus). Harilikult kasutatakse millelegi viitamiseks nimisõna fraase (nt *kollane raamat*), kordusmainimisel asesõnu, nt *see (ibid.)* Eesti keele käändsõnad on olemas nii ainsuse kui ka mitmuse vormid ja seega esinevad eesti keeles ainsuslikud ja mitmuslikud viitevahendid. Iga viitevahend loob igas konkreetsetes kasutuskontekstis uue viitesuhete maailma, mis järgmisel hetkel ei pruugi enam niisamuti kehtida: *need* võivad viidata ükskord ühele (nt raamatutele), teinekord teisele referentide kogumile (nt pliiatsitele, riigijuhtidele, mõtetele).

Eesti keele ainsuslikke viitevahendeid on üsna põhjalikult uuritud (vt nt Pajusalu 2005, 2017; Reile 2019; Hint 2021). Näiteks on leitud, et *tema*

ja *ta* viitavad enamasti elusale referendile, viitevahendi *see* referent on aga üldjuhul eluta (Pajusalu 2005: 111). Palju on uuritud ka viitevahendi aktiivseeritust ehk kui tuttav on nimisõnafaasiga väljendatud referent kõneleja jaoks. Näiteks kui elutu referent on fookuses, sellele on diskursuses piisavalt tähelepanu pööratud või *see* on viimane mainitud referent, saab ka elutule asjale viidata asesõnadega *tema* ja *ta* (Pajusalu 1997, 2017).

Mitmuslikud viitevahendid on seni aga jäänud justkui vaeslapse ossa: neid pole eesti keeleteaduses veel põhjalikult käsitletud. Siinse artikli eesmärk on seda tühimikku täita. Suulise ja kirjaliku keele materjalide põhjal tutvustan nimetavas käändes mitmuslike viitevahendite *nemad*, *nad* ja *need* elusa-elutu skaalat ning viitevahendi ja referendi suhet.

Materjal ja meetod

Siinse töö analüüsitava keelematerjali kogusin esiteks Tartu ülikooli suulise eesti keele korpuse argikeele salvestustest ja teiseks err.ee veebilehe uudistest, mis olid koondatud portaali SketchEngine'i eesti keele ühendkorpusesse 2019 (kasutasin alamkorpuseid Web 2017 ja Web 2019). Materjalist otsisin välja 50 näidet iga vaadeldava viitevahendi (*nemad*, *nad*, *need*) kohta kummastki korpusest, kokku 300 näidet.

Kirjaliku keelekasutuse korpuses oli vaja välistada tsitaadid ja otsekõne, sestap eraldasin näited, kus jutumärgid olid uuritavat tunnust sisaldava lauses, sellele eelnevas või järgnevas lauses. Suulise kõne korpuses tuli arvestada ka ülestähendamiste erisustega, sest suulist kõnet märgitakse üles häälduse järgi, mitte kirjakeeles kokkulepitud variandi alusel. Seega tuli otsida sõnu *nemad*, *nemat* (ei esinenud); *nad*, *nat*; *need*, *neet*, *ned*, *net*. Käsitsi sortisin kummastki korpusest välja näited, kus *need* esines määratleja funktsioonis nimisõnafaasi ees, nagu fraasis *need raamatud* või *need inimesed*. Seda põhjusel, et sellises positsioonis ja funktsioonis ei teki elusa ja eluta referendi küsimust – nagu näidetest näha, kasutatakse määratlejana sama sõna.

Analüüsis kasutasin nii kvalitatiivset meetodit (vestlusanalüüsi), et näha, mis tunnuseid pakub materjal, kui ka kvantitatiivset meetodit, et anda materjalist statistiline ülevaade. Artiklis on analüüsitud kaht tunnust: viitevahendist eeldatav elusus ning viitevahendi ja referendi suhe. Esimene tunnus võimaldab vaadelda, kas tegelikus keelekasutuses peab paika arusaam, et viitevahendid *nemad* ja *nad* sobivad elusa, *need* aga eluta

entiteedi kohta. Kui tavaliselt räägitakse referendi elususest, siis materjalist johtuvalt tuli käsitleda hoopis viitevahendist eeldatavat elusust. Seda seetõttu, et selge lähevorm (st asesõnale eelnev täielik nimisõnafraas, mis viitab samale referendile) võis lauses ka puududa, mis aga ei tähendanud, et kontekstist polnud aru saada, kas viidatakse elusale või elutule entiteedile. Näiteks lause *'ja mina magasin voodis, nemad tahtsid mind üles ajada'* (SEKK¹) viitevahendi *nemad* lähevormi ei olnud võimalik täpselt määratleda, kuid on mõistetav, et *nemad* viitab elusale entiteedile.

Kahe vaadeldava korpuse peale osutus vajalikuks luua kolm kategooriat, millega viitevahendist eeldatavat elusust kirjeldada: viitevahend tähistab elusat referenti, elutut referenti või elusust ei olnud tuvastatav. Viimane kategooria osutus vajalikuks just suulises korpuses. Viimaks: kui viitevahend osutas referendile, mis muidu oleks elutu, ent oli lauses mõtestatud aktiivse tegijana, siis oli ka viitevahendi kategooria „elus“ (näide 1).

- (1) Lavrov süüdistas end külmas sõjas võitjaks kuulutanud **riike**, et maailma praeguste probleemidele ning rahvusvahelise kogukonna murenemisele panid aluse just **nemad**. (ERR)

Viitevahendist eeldatav elusust materjalis

Selle tunnuse all oli materjalis võimalik märgendada kolme väärtust. Tulemused näitavad, et nii suulises kui ka kirjalikus korpuses on *nemad* ja *nad* kasutusel eelkõige elusa entiteedi, *need* aga elutu kohta (tabel 1). Üksnes suulises korpuses esines ka väärtust „Ei ole tuvastatav“ – see tähendab, et eksplitsiitne lähevorm puudus ja ka kontekstist polnud võimalik aru saada, kas viidatakse elusale või elutule entiteedile.

Tabel 1. Viitevahendist eeldatava elususe märkimise osakaal absoluutarvudes

Viitevahendist eeldatav elusust	<i>nemad</i>		<i>nad</i>		<i>need</i>	
	kirjalik	suuline	kirjalik	suuline	kirjalik	suuline
Elus	50	49	46	40	6	13
Elutu	0	1	4	9	44	32
Ei ole tuvastatav	0	0	0	1	0	5
Kokku	50	50	50	50	50	50

¹ Suulisest korpusest pärit näidete järel on lühend SEKK, kirjalikust korpusest pärit näidete järel ERR.

Viitevahendi ja referendi suhe materjalis

Selle teema all on vaadeldud seda, missuguses omavahelises seoses on viitevahend ja referent. Selgus, et mitmusliku viitevahendi ja referendi suhe on üsna keeruline ja kui lähtevorm on olemas, siis saab eristada viit kategooriat, mida nimetasin järgmiselt: „Terviklik“ (lähtevorm on juba mitmuses), „Järeldatav“ (lähtevorm on mainitud kollektiiv või rindtarind), „Tuletatav“ (lähtevorm on ainsuses, mitmuslikkus on tuletatav üksnes mitmuslikust viitevahendist), „Kõrvallauseline“, „Muu“; lisaks esines materjalis näiteid, kui lähtevorm polnud tuvastatav. Kõigi kategooriate esinemise osakaal on esitatud tabelis 2.

1. „**Terviklik**“ on kategooria, kus mitmuslik viitevahend viitab mitmuses olevale või mitmuslikule ühesõnalise tuumaga² lähtevormi referendile (vt näide 2, kus lähtevorm *kõik* kannab sisulist mitmust). Sellise suhte korral ei pea teabe vastuvõtja hakkama „otsima“, kes või mis on mitmust moodustavad entiteedid. See kategooria oli pea kõigi viitevahendite mõlemas registris (v.a kirjalikus *nemad*) levinuim viitevahendi ja referendi suhe.

- (2) L: [ainult et siis] **kõik** 'arvaks et ma olen \$ 'Ermosse 'armunud. \$ heh
(.) las nad parem ['arvavad et ma] olen 'nendesse armunud. (SEKK)

2. „**Järeldatav**“ on kategooria, mis jaguneb kaheks: 1) lähtevorm on ainsuses, aga märgib kollektiivi ja on seega mitmusliku sisuga (näide 3) või 2) lähtevormi mitmuslikkus tuleb mitme nimisõnafraasi ühendamisest koma või sidendiga (nt sõnaga *ja*) (näide 4). See kategooria oli levinuim viitevahendi *nemad* korral kirjalikus korpuses, kus seda esines pooltel kordadel, seevastu suulise *need* seas seda ei leidunudki. Kollektiivile viidati pigem uudistes, sidendiga ühendamine oli tavapärasem suulises korpuses.

- (3) **Tallink** on teatanud, et nemad protsessiga seoses lisateateid ei esita.
(ERR)

- (4) K: [aga] '**Sven ja Maret** 'teavad=ju. (0.4) nad on 'käind. (SEKK)

3. „**Tuletatav**“ on kategooria, kui mainitakse vaid üht osa tervikust – seda teame ja tuletame ainult tänu sellele, et kasutatakse mitmuslikku, mitte ainsuslikku viitevahendit. Kategooriat iseloomustab näide 5: *nad* hõlmab

² See on vajalik erisus, sest täiendeid võis tuumal rohkem olla.

Puuseppa ja veel kedagi, keda me ei tea. Siinne kategooria on olemuslikult teistsugune „Järeldatava“ kollektiivi alajaotusest, mille suhe viitevahendi ja referendi vahel on selgem (vrd hüpoteetilise lausega *Võru vallavanema Puusepa sõnul ei saa nad...*, kus täiend *Võru vallavanem* näitab ära, mis on selleks tervikuks (kollektiiviks)).

Siia kategooriasse läksid ka need juhud, kus üldliigist oli vaid üks esin-daja (näide 6). Kirjaliku *need* materjali hulgas seda ei esinenud, teisteski oli alla kümne juhu. Ilmselt jätavad sellised olukorrad teise poole tervikust liiga ähmaseks, mis selgitab, miks seda väga ei kasutata.

(5) **Puusepa** sõnul ei saa nad omanike meedias väljaöeldule toetuda, menetluse lõpetamiseks on vaja ettevõtjate kirjalikku taotlust. (ERR)

(6) V: noh (.) ja ma tean **tihase** häält küll, aga ma ei oska öö ütelda mis ta teeb.

/.../³

V: tsiu tsiu jah on jah umbes siusiu aga mitte sirr sirr (.) sirr sirr kurrat (.) kuradi nemad võivad igasugusi häáli teha.

4. „Kõrvallauseline“ on kategooria, kus referent selgub üksnes kõrval-lausest (näide 7) ja viitevahend on kõrvallause korrelaat pealauses. See kategooria ei iseloomusta viitevahendi ja referendi suhet päris nii nagu eelmised kolm: lähtevormi ei moodusta mitte üks tuum või nimisõnafraas, vaid hoopis pikem lauseüksus. Siiski ja seetõttu näitas siinne materjal, et seesugust eristamist on sellegipoolest tarvis. Kategooriat esines vaid viitevahendi *need* juures ja sedagi üsna harva: neljal juhul kummaski korpuses.

(7) Eelkõige saab Voronjas näha kunsti, mille on loonud need, **keda õnnestus motiveerida üle hulga aja näitusel osalema.**⁴ (ERR)

5. „**Muu**“ alla mahutasin olukorrad, kus lähtevorme oli lauses rohkem kui üks, nagu näites 8, kus viitevahend *nemad* hõlmab nii mamma sõb-rannat kui ta tema meest, keda mainitakse hiljem. Samuti kuulusid siia

³ /.../ viitab sellele, et näiteid on lühendatud.

⁴ Ehkki olemuselt on selles näites tegu relatiivlause korrelaadiga, on siinses töös seda eraldi märgendatud, kuivõrd asesõna *need* asemel võiks teoreetiliselt olla ka rõhuline *nemad*.

rühma need juhtumid, mil lähtevorm asub nii viitevahendi ees kui ka järel (näide 9) ja on sageli seotud täpsustusega. Kuigi näites (9) on kõrvallause ise viitevahendi osa, siis vaid kõrvallausest ei piisa, et mõista tervet referenti. Selle poolest erineb kategooria „Muu“ kategooriast „Kõrvallauseline“.

(8) L: /.../sellepärast=et=et **mamma sõbranna** käis säl e enkavedees e kangesti õ-õiendamas ja rusikaga pörutamas ja (.) **oma mehe** pärast, nemad olid mõlemad suured parteilased. /.../ (SEKK)

(9) Tervisele on parimad spordialad need, mis sobivad kõigile.⁵ (ERR)

Omalaadne oli näide, mil viitevahendi tegelik lähtevorm ei moodustunud mitte nimisõnafraasi tuumast, vaid eestäiendist (näide 10). Peale selle, et viitevahendi lähtevorm selgub eestäiendist (*juhtide ja spetsialistide lapsed*), on vahepeal mitu nimisõnafraasi, millele *nemad* võiks viidata, mille aga välistab loogika (näites eristatud kaldkirjaga). Mis sisuloogikaga (otseselt) vastuolu ei lähe, on viimane lause, kus uuritav viitevahend asub ja kus nimisõnafraas *haridusministeeriumi välishindamisosakonna nõunik Maie Kitsing* võiks olla sellesama viiteüksuse lähtevorm. Seesugune lähemine ei sobi aga lause tegeliku mõttega.

(10) Tähenldati (*sic!*), et *juhtide ja spetsialistide lapsed* saavad probleemülesannetega oluliselt paremini hakkama. Nende õpilaste *punktid* olid teistest paremad suisa 32 punkti võrra. Siinkohal tasub teada, et testi *punktidest* väljendab 39 punkti üht kooliaastat. Haridusministeeriumi välishindamisosakonna nõunik Maie Kitsing selgitas, et nemad tegelevad sageli lastega rohkem ning pakuvad seeläbi rohkem lastele ka rohkem arenguvõimalusi. (ERR)

6. „**Pole tuvastatav**“ on kategooria, kuhu alla läksid need näitelauseid, kus selgesõnaline lähtevorm puudus. Oodatult oli seda kategooriat ainult suulise kõne materjali hulgas. Sellel on mitu põhjust. Esiteks oli olukordi, mil lausung jäi pooleli. Teiseks, see, millele viitevahend viitab, võiski selguda kõnelejatele muul viisil, nagu žestide abil viidates, mistap

⁵ Näitelause on problemaatiline mõneski mõttes. Taas on viitevahend olemuselt määratleja: lauset on võimalik käsitleda ka kui mõneti ebatavalise sõnajärjekorranga lausega, kus viitevahend võiks olla ka lähtevormi ees. Sel juhul oleks lause *Tervisele on parimad need spordialad, mis sobivad kõigile*, kuid lauses muutub rõhuasetus.

lähtevormi polnud vaja välja öelda. Seda eriti näitava asesõna *need* korral, kus lähtevormi puudumine oli suurima osakaaluga – 12 korral.

Tabel 2. Viitevahendi ja lähtevormi omavaheline suhe absoluutarvudes

Viitevahendi ja referendi suhe		<i>nemad</i>		<i>nad</i>		<i>need</i>	
		kirjalik	suuline	kirjalik	suuline	kirjalik	suuline
Terviklik		17	18	22	18	37	29
Järeldatav	kollektiiv	17	6	16	7	0	0
Järeldatav	sidendiga ühendatud	8	7	5	7	3	0
Tuletatav		7	7	6	9	0	4
Kõrvallauseline		0	0	0	0	4	3
Muu		1	5	1	2	6	2
Pole tuvastatav		0	7	0	7	0	12
Kokku		50	50	50	50	50	50

Kokkuvõtteks

Ehkki siinse töö materjal ei olnud väga suur ning tuleb arvestada võimalusega, et tulemused ütlevad rohkem üksikute keelekasutajate stiili kohta, saab mõningaid tähelepanekuid siiski arvesse võtta ja neid kontrollida suurema korpuse peal. Elusa-elutu eristamine pakkus vähe üllatusi – nii suulises kui ka kirjalikus korpuses kehtib seaduspära, et *nemad* või *nad* viitab harilikult elusale, *need* aga elutule referendile. Seevastu viitevahendi ja referendi suhe on keerukam. Nimelt selgus, et võimalik on eristada lausa viit kategooriat (lisaks see, mil referendi lähtevorm pole tuvastatav). Niisiis tõdemus, mille peale me sageli ei mõtle, on see – info, mida asesõnalised viitevahendid endas peidavad ja endasse peita suudavad, on tohutu. Seega pole ime, et nad suudavad ka palju segadust tekitada.

Viidatud kirjandus

- Hint, Helen 2021. From full phrase to zero: a multifactorial, form-specific and crosslinguistic analysis of Estonian referential system. (= Dissertationes Linguisticae Universitatis Tartuensis 42) Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.
- Pajusalu, Renate 1997. Eesti pronoomeneid I/2. Ühiskeele see, too ja tema/ta. – Keel ja Kirjandus 2, 106–115.

- Pajusalu, Renate 2005. Anaphoric pronouns in Spoken Estonian: crossing the paradigms. – Minimal reference: The use of pronouns in Finnish and Estonian discourse. Ed. by Ritva Laury. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 107–134.
- Pajusalu, Renate 2017. Viiteseosed. – Eesti keele süntaks. (= Eesti keele varamu 3.) Toim Mati Ereht, Helle Metslang. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, 566–589.
- Reile, Maria 2019. Estonian demonstratives in exophoric use: an experimental approach. (= Dissertationes Linguisticae Universitatis Tartuensis 34.) Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.

OK